סדר התפילה · הגדה · מפרשים

קמחא דאבישונא על הגדה של פסח

רבי יוחנן טריוויש

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

קמחא דאבישונא על הגדה של פסח

רבי יוחנן טריוויש

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/קמחא-דאבישונא-על-הגדה-של-פסח/
הקובץ נוצר ב־18 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

קדש 4
פסקה ב 4
ורחץ 7
פסקה א 7
כרפס 7
פסקה ג 7
יחץ 8
פסקה ב 8
מגיד 9
הא לחמא עניא 9
מה נשתנה 11
עבדים היינו 11
מעשה שהיה בבני ברק 12
כנגד ארבעה בנים 12
יכול מראש חודש 14
מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו . 15
ארמי אבד אבי 16
עשר המכות 19
דיינו 20
פסח מצה ומרור 20
חצי הלל 21
כוס שניה 21
כורך 22
פסקה ב 22
שולחן עורך 23
פסקה ב 23
צפון 23
פסקה א 23
ברך 24
ברכת המזון 24
שפוך חמתך 24
הלל 24
מסיימים את ההלל 24
כוס רביעית 25
נרצה 26
ויהי בחצי הלילה 26
זבח פסח 26

קדש

פסקה ב

בבואם מבית הכנסת כל אחד יערך שלחנו בדרך חירות בענין שנבאר. ולא ישבו על השלחן עד שתחשך היום כדי שיהיה ודאי לילה בעת אכלו מצה כדכתיב בערב תאכלו מצות. ואפי' עני שבישראל לא יפחתו לו מד' כוסות ואוכלי' ושותין בהסבה ונרמז בפ' דכתיב ויהי בשלח פרעה את העם כתיב בתרי' ויסב אלקי' את העם כי כשנגאלו אכלו דרך הסבה. ומצוה מן המובחר ביין אדום זכר לדם שהזו על המשקוף והמזוזות במצרים. ואם היו ידיו נקיות ישב אל השלחן ויקדש אמנם רוב בני אדם נוהגי' לבדוק נקביהם קודם לכן ובעלילה זו רוחצים ידיהם. שאם היו ידיו נקיות אין לו לרחוץ אות' בחנם ולברך על נטי' ידים. שהרי על נטילה זו לא יבא לאכול רק לשתות אחר קדוש. וקיימא לן הנוטל ידיו לפרות הרי זה מגסי הרוח. וטעם לארבעה כוסות אלו כנגד ד' לשונות גאולה הכתוב בפ' וארא. לכן אמו' לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם וכו' והצלתי אתכם מעבודתם. וגאלתי אתכם בזרוע נטויה. ולקחתי אתכם לי לעם. ד' כוסות כנגד והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי. וי"א כנגד ד' כוסות האמורי' בפרעה. וכוס פרעה בידו. ואשחט אותם על כוס פרעה. ונתת כוס פרעה בידו. ואתן את הכוס על יד פרעה. וי"א כנגד ד' מלכיות. וי"א כנגד כוסות פורענות שעתיד הקב"ה להשקו' אומות העולם. כי בה אמר ה' אלקים קח את כוס יין החמה הזאת והשקית אותו את כל הגוים וכו' כוס זהב בבל ביד ה' משברת כל הארץ וגו' כי כוס ביד ה' ויין חמר מלא מסך. ימטר על רשעים פחי' וכו' ורוח זלעפות מנת כוסם. כנגד ד' כוסות של נחמות. ה' מנת חלקי וכוסי תערו' לפני שלחן וכו' ראשי כוסי רויה. כוס ישועות אשא. פי' בשתי כוסות הכתוב מדבר אחד לימות המשיח וא' לעולם הבא. יש שואלים למה אין מברכין על שתיית ד' כוסות כמו שמברכי' על אכילת מרור. ויש לתרץ שאין מברכי' אלא על מצוה שעושי' בבת אחת בלא הפסק. אבל ד' כוסו' שעוש' מצוה אחת על כל אחד מהם בהפסק אין לברך עליהם. וכתב רב נטרונאי גאון ד' כוסו' של ליל פסח אי אפשר שלא לשתו' ואם לא שתה לא יבא ידי חובותו וחייב מלקו' מדרבנן. ומה שאמר אפי' עני שבישראל לא יאכל עד שיסב ר"ל אפי' עני שאין רגיל להיות מסב. ואין צריך לומ' לעשיר שרגיל להיות מסב על כלי מלת וכרפס ותכלת. וההסבה צריכ' להיות על צד שמאל. והסבת ימין אינה הסבה שמא יקדים קנה לושט. ואשה אינה צריכה הסבה מפני שאמת בעלה עליה. ואם היא אשה חשובה צריכה הסבה. ואין צריך לומר אלמנה וגרושה שאין רשות אחרים עליה. בן אצל אביו אפילו הוא רבו מובהק צריך הסבה. תלמיד אצל רבו אינו מסב אלא אם כן יתן לו

רבו רשות. והטעם שאינו מסב לפני רבו ואם היה אביו רבו מסב לפניו. שהאב מוחל על כבודו לבנו והוא גס בו מה שאין כן בתלמיד לפני רבו. שמש לפני רבו צריך הסבה. וכתב אבי העזרי שבזמן הזה שאין רגילות בארצנו להסב יושב כדרכו ואין צריך להסב.
ומכיניין קערה שיש בה שני תבשילין וג' מצות וב' מיני ירקות וחרוסת. הב' תבשילין אחד מהם צלי זכר לפסח ואחד מהם מבושל זכר לחגיגה המבושלת הנאכלת קודם לפסח כדי שיהא הפסח נאכל על השבע. ובירושלמי יליף לה מקרא דכתיב ועצם לא תשברו בו ואלו היה נאכל בשעת רעבון יש בו לחוש משום שבירת עצם. וכך היא המצוה בזמן שבית המקדש קיים בתחלה מביאים הפסח ומברכין בא"י אקב"ו על אכילת הפסח ואוכל ממנו כל אחד כזית לפחות ואחר כך מביאים החגיגה ומברכי' אקב"ו על אכילת הזבח. וכשגמרו לאכול את החגיגה מביאים הפסח ואוכלי' אותו על השבע. ובזמן שחל י"ד בניסן בשבת אין צריך כי אם הצלי שהוא זכר לפסח ולא המבושל שהוא זכר לחגיגה שלא היתה חגיגה דוחה שבת באותו זמן. ואמרינן בירושלמי שלוקחי' לב' תבשילי' בעא ודרועא. בעא כלומר בעא רחמנא למפרק יתנא. ודרועא כלומר דפרק יתנא בדרועא מרממא. והשני מיני ירקות. נהגו להיות אחד מהם כרפס. כי כשתהפוך כר"פ יהיה פר"ך והס' רמז לששי' רבוא. והאחר החזרת שנקראת חסא שחס הקדוש ברוך הוא עלינו. והחרוסת מדברי סופרים זכר לטיט שהיו משתעבדים בו ישראל במצרים. ועושי' אותה מיני פרות מתוקים וחמוצים ומתבלי' אותה בתבלי' לדמותה לחומר עם התבן ומשימי' בה תפוחים זכר לתחת התפוח עוררתיך. ואגוזי' זכר אל גנת אגוז ירדתי. ותאנים לזכר התאנ' חנטה פגיה. תמרי' זאת קומתך דמתה לתמר. ותבלין כגון קנה וקנמון שדומין לתבן.
כתב הרי"ף מאן דבעי לברוכי בתרי ותלת אבתי היכי עביד מברך ברישא בביתיה ואכיל כל מאי דבעי ומברך ברכת המזון והדר מברך לכל חד וחד בביתיה ושתו אינהו כסא דקדושא ואגדתא ואכלי ירקי ומצה ואיהו לא אכיל מדי בהדיהו ושביק להו למגמר סעודתיהו. ומברכי אנהו ברכת המזון. והדר אזיל לביתא אחרינא. ועביד הכי וכן לכל ביתא וביתא. אף על גב דברכת הנהנים קיימא לן דאינו יכול לברך לאחרים אלא אם כן יהיה נהנה עמהם שאני ברכת הלחם של מצה וקדוש היום שהם חובה. הלכך יכול לברך לאחרים אף על גב דאינו נהנה. ומיהו כיון דבריך ברכת המזון לא לטעום מדי בהדיהו. דקיימא לן אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן. ולבסוף אזיל לביתיה וגמר הלילא ושתי כסא דהלילא. ואי בעי לאקדומי להניא בתי ברישא מברך ליה ולא אכיל ולא טעם מדי בהדיהו והדר אזיל לביתיה ומקדש הרשות בידו. ואין לו להתחיל בביתו ולומר עד גאל

ישראל ולברך המוציא ועל אכילת מצה ואחר כך הולך לשאר בתים ואחר כך חוזר לביתו וגומר סעודתו לפי שלא התירו לעקור מסעודתו ללכת למקום אחר אפילו הניח שם זקן או חולה אלא לדבר מצוה כגון לקראת חתן או לקראת כלה. ואין לומר שגם כן היא מצוה להוציא אתם שאינן בקיאין ידי חובתן. לפי שמצות חתן וכלה היא מצוה עוברת. ולפיכך התירו לו לעקור וללכת לקראתם. אבל להוציא מי שאינן בקיאין ידי חובתם אינה מצוה עוברת ויכול להוציאם אחר שגמר סעודתו או קודם. וכתב בעל העטור מסתברא דלא מצי מברך בורא פרי האדמה אשאר ירקי כיון שאין טועם עמהם. שלא אמרו אלא בברכת הלחם של מצה וצריך למעבד כרב חסדא דמברך בחזרת בורא פרי האדמה ולאכול מרור. ואכיל. וכי מנוי למרור אכיל בלא ברכה. וכתב הרא"ש ולא נהירא כיון דתקנת חכמים היא משום הכרא לתנוקות הוי כברכת מצה ויכול להוציאם אף על פי שאינו טועם. ומה שכתב הריא"ף ומברכי אנהו ברכת המזון הוי תקנה ליודעים ברכת המזון. ואם אינם יודעים כתב רב עמרם שאין תקנה להוציאם שאם מברך להם ברכת המזון תו לא מצי למשתי בביתיה. והרא"ש כתב דאפילו אם אינם יודעים ברכת המזון יש תקנה להקרותם מלה במלה כקטן שמקרא את ההלל שעונין אחריו מה שהוא אומר שאין כאן משום מוציא שם שמים לבטלה. ורבינו יעקב בן הרא"ש כתב ואפשר דאף ברכת המזון יכול לברך כדי להוציאם כי היכי דברכת הלחם דמצה מוציאם כיון שהוא חובה הכא נמי ברכת המזון כיון שתקנו ארבעה כוסות ותקנו אחד מהם על ברכת המזון הוי חובה נמי. ואין דבריו נכונים בעיני מדאמ' בירושלמי פרק מי שמתו תניא כל מצות שאדם פטור מהן מוציא הרבים ידי חובתן חוץ מברכת המזון. ומקשה והא תנינן כל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא הרבים די חובתן הא אם היה חייב אפילו אם יבא מוציא אם כן אלא שניא היא ברכת המזון דכתיב בה ואכלת ומשבעת וברכת. מי שאכל הוא מברך והנכון לעשות כדברי הרא"ש ז"ל. כשיהיה כל זה מוכן לפניו מוזגין לו כוס ראשון לכל אחד ואחד ומברך על היין תחלה ואחר כך על היום. ומברך אחר כך שהחיינו. ואינו מברך שעשה נסים לאבותינו מפני שברכת אשר גאלנו היא במקומה ויותר מבוארת שמזכרת פרט הנס. ושותה כל אחד מהם כוסו בהסבה דרך חרות.

ואם חל להיות בשבת אומ' תחלה ויכלו ואחר כך מברך על היין ואחר כך על היום ואומ' בחתימה ושבת ומועדי קדשך באהבה וברצון ובשמחה ובששון הנחלתנו. שמחה ביום טוב מפורשת ובשבת שנאמר וביום שמחתכם ואמ' בספרי אלו השבתות. ובשבת מצאנו לשון נחלה שנאמר ושמרו בני ישראל את השבת לדורותם. לכן אומ' הנחלתנו. וחותם בא"י מקדש השבת ישראל והזמנים. ואומ' שהחיינו ואח"כ שותה.

ואם חל במוצאי שבת הסימן יקנה"ז יין קדוש נר הבדלה זמן. ואומ' בהבדלה בין קדושת שבת לקדושת יום טוב הבדלת ומצאנו הבדלה בין קדש חמור לקדש קל שנ' והבדילה הפרכת לכם בין הקדש ובין קדש הקדשים. ושאל רבינו אפרים למה נהגו לומ' ואת יום ז' מששת ימי המעשה הבדלת וקדשת וקדש' את עמך יש' בקדושתך. אחר בין קדושת שבת לקדושת י"ט הבדלת שאין זה לא מעין החתימה ולא מעין הפתיחה. והשיב ר"ת משו' דאמ' בע' ערבי פסחי' הפוחת לא יפחות מג' הבדלו' והמוסיף לא יוסיף על ז' רצו להזכיר ז' הבדלות והוסיפו' בי"ט אחר שבת לפי שהוא מענין י"ט. ואלו הן בין קדש לחול. ובין אור לחשך. בין ישראל לגוי' ובין השבת לו' ימי המעשה הרי ארבע. אמנם בין שבת לו' ימי המעשה אינם מן המנין שהרי הזכיר בין קדש לחול אלא אגם דאמ' לה בעלמא אמרי' ליה הכא. הרי ג'. בין קדושת שבת לקדושת י"ט הבדלת זהו אוכל נפש שמותר בי"ט ולא בשבת. זאת יום השביעי ששת ימי המעשה קדשת זהו יום טוב אחרון של חג שחלוק ששת ימי חולו של מועד. והבדלת וקדשת את עמך ישראל בקדושתך הם מני הבדלות בין כהני' ללויי' ולויים לישראל. וזהו מעין החתימה המבדיל בין קדש לקדש. ומצאנו הבדלה בין כהני' ללויי' שנאמ' בני עמרם אהרן ומשה ויבדל אהרן לקדשו קדש וקדשי' עסוק בד"ת. והבדלה בין לויי' לישראל שנ' בעת ההי' הבדיל את שבט הלוי. ואומ' שהחיינו ואח"כ שותה ואי' מריח בשמים והטעם שמנוחת הי"ט הוא משיב את הנפש והוא לו במקו' הרחת הבשמים.

ורחץ

פסקה א

ולאחר הקדוש נוטל ידיו לאכול הירקות שטבולה במשקה אפילו שאינו אוכל פת. משום דאמר כל שטבולו במשקה צריך נטילת ידים דלמא נגע במשקים והידים עסקניות הם. וכבר בארנו שטוב למצוא עילא וליטול ידיו קודם ולא לאחר קדוש לדידן שאין אנו נזהרין מטומאה.

כרפס

פסקה ג

ולוקח מן הכרפס וטובל בחומץ או בחרוסת להמית התולעת שבירקות ומברך בורא פרי האדמה. ור"ת ורשב"ם הנהיגו תלמידיהם לטבול טבול ראשון בחומץ ומביאין ראיה מדתנן הביאו לפניו מטבל בחזרת עד שהוא מגיע לפרפרת הפת נמצא שבמשנה אין

מזכיר חרוסת עד טבול שני. והר' יונה פי' לפי שטבול ראשון אין חובה אלא להכרא בעלמא ורגילין כל השנה שאוכלין חזרת בלא חרוסת ואין חוששים לקפא. גם עתה יאכלו כמו בשאר ימות השנה בלא חרוסת. אבל טבול שני שהוא משום מצות הזהירו חכמי' שלא יהא בו משום סכנה וקופא פרשו שהו' תולעת כדתנן בתרומו' האוכל תולעת שבעיקרי האילנות וקיפא מבירקות. ורבינו האי פירש עיקר הקיפא בלשון ארמית מלשון קפוי כגון נפיחה ורוח שאוחזת במעים מן המאכלות ונקרא קיפה מפני שהי' מנפחת. והחרוסת היא סם שטורד אותו רוח. והטעם שאין מברכים על החרוסת אע"פ שהיא מצוה מדברי סופרי' לפי שהיא טפלה לכרפס ותנן כל שהוא עקר ועמו טפלה מברך על העקר ופוטר את הטפלה וכטבול שני אין לברך בורא פרי האדמה אלא לאכול מרור בלבד כי ההגדה אינה הפש' לענין אכילה הואיל והמרור לפניו ואינו נמלך.

אבל לענין נטילה הויא הסח הדעת שהידים עסקניות הם. ומזה הטעם אין לברך בורא נפשות רבות אחר אכילת שאר ירקות שאין ההגדה הפסק וכמו כן אחר המרור אין לבר' בנ"ר לפי שחובת אכילתו היא עם המצה שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו ואם כן נחשוב אותו כדברים הבאים בתוך הסעודה שאין טעונים ברכה לא לפניהם ולא לאחריהם ומזה הטעם אין לברך על המרור בורא פרי האדמה. ושאר ירקות באים בתחלה להברא בעלמא כדי שישאלו התנוקות מה נשתנה שאין דרך לטבל בירקות קודם אכילת הפת. ומי שאין לו שאר ירקות אלא מרור בלבד מברך עליו בתחלה שתי ברכות בורא פרי האדמה ולאכול מרור וטובל בחרוסת ואוכל כזית וכשגומרים ההגדה מברך על המצה ואוכלה וחוזר ואוכל מן המרור בלא ברכה.

יחץ

פסקה ב

ואחר אכילת הכרפס בוצע אחת מן השלשה מצות ויתן חציה בין שתי השלמות והחציה האחר תחת המפה זכר למשארותם צרורות בשמלותם למצות אפיקומן שנאכל באחרונה זכר לפסח שהיה נאכל על השבע. ומפני מה נהגו לפרוס המצה קודם ההגדה כדי שלא יאמר הא לחמא עניא אלא על המצה פרוסה כדאמרינן בפסחים מה דרכו של עני בפרוסה אף כאן בפרוסה.

כתב הרי"ף ז"ל מאן דלית ליה אלא כזית דמנטר אכיל ברישא דלא מנטר ומברך עליה המוציא ולבסוף מברך על כזית דמנטר על אכילת מצה. והלל כריך מצה ומרור ואכיל בלא ברכה. ותמה עליו הרא"ש לפי סברתו שאוכל כזית דמנטר לבסוף היאך יעשה

כריכה אחר שיאכל כזית דמנטר ויאכל שאין שמור אחריו ויבטל טעם מצה. דיותר מסתבר לפי סברתו להניח הכריכה שאינה אלא זכר למקדש ממה שיבטל נועם המצה של מצות מפיו. וכן כתב הרמב"ם ורבינו יונה שיאכל כזית דמנטר באחרונה ויברך עליו לאכול מצה ולא יאכל אחריו כלום. ובעל העטור כתב תיאכל מיד דלא מנטר ויברך עליו המוציא ולאכול מצה ויאכל דמנטר בסוף בלא ברכה. והרא"ש כתב שואכל כזית דמנטר מיד כדי שיאכל מצה משומרת לתאבון ויברך עליו המוציא ועל אכילת מצה ואין חושש אם יאכל אחריו לבסוף דלא מנטר.

מגיד

הא לחמא עניא

פסקה ג

ומתחיל ההגדה. והקשה הרי"ף למה אין מברכין על קריאתה כמו שמברכין על קריאת המגלה והלא מצות עשה היא שנאמר והגדת לבנך ביום ההוא וכולי ותרץ כי במה שאנו אומרים בקדוש זכר ליציאת מצרים יצא. והרשב"א ז"ל תירץ טעם אחר שאין לברך על קריאתה מפני שאין לה קצבה שאפילו בדבור בעלמא שידבר ביציאת מצרים יצא אלא כל המרבה הרי זה משובח. ונקראת הגדה על שם והגדת לבנך ביום ההוא. ויש אומרים הגדה כמו דברי אגדה שמושכין לבו של אדם. וכן נראה לי המחבר מזה הפרוש הוא הנכון כמו ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך שדרשו בו ימשיך תהלתך כי הכל הולך אחר כונת הלב כי בספר האדם נפלאות ונוראות יוצאות מסדר העולם הטבעי ימשך ממנו אהבה ושמחה ותענוג נפשיי כי מי שמע כזאת ענין מבהיל יותר כמו שאמר בעל הכוזר כי היו בני ישראל משועבדים במצרים שש מאות אלף רגלי מתיחסים של השנים עשר שבטים ולא נכנס ביניהם נכרי מיחלים המועד אשר יעד לאבותם ובהיותם בתכלית העוני והדלות ביד פרעה הורג את בניהם שלא ירבו שלח משה ואהרן עם חולשתם ועמדו כנגד פרעה עם חזקתו באותות ובמופתים ובשנוי המנהגים ולא יכול להסתר מהם ולא למנוע עצמו מהעשר מכות אשר חלו במצרים במימיהם ובארצם ובאוירם ובצמחיתם ובבהמתם ובגופם ובנפשות שמתו בכוריהם ברגע אחד בחצות לילה ואין בית אשר אין שם מת זולתי בתי בני ישראל וכל המכות באות באזהרה ובמועד ומסתלקות כדי שיתברר כי הם בכונה מאת אלוק' חפץ יכול עושה חפצו בעת שיחפוץ לא מצד הטבע ולא מצד הככבים ולא מצד כשפים ולא במקרה ואחר יצאו בני ישראל בדבר הנזכר בילה מי שיקבע בלבו שעור הדברים האלה בכונה לא במי שקורא בספר דברי הימים בלי

בחינה יתקרב אל הבורא ביותר. וזהו סוד לשון הגדה והמשכת לב השומעים לאמונה השלמה.

וכשאומר הא לחמא עניא וכו' מגביהין הסל שיש בו המצות ושאר הדברים מהמצוה לשמח התנוקות ואחרי כן מסירים אותו כדי שישאלו מה נשתנה. שבכל הילות אנו אוכלים מה שלפנינו בקערה ועכשיו היא מסולקת מלפנינו. כדאמרינן בפר' אע"פ אביי הוה יתיב קמיה דרבה חזא דקא מגבהי פתורא אמ' ומי אכלינן דקא עקריתו תבא מקמן. אמר פטרתינן מלומר מה נשתנה ופירש רשב"ם הני מילי לדידהו שהלשונות קטנים אבל אנו שיש לנו השלחנות גדולים ואין בנקל לסלקם מסלקים הסל או הקערה שבו השלשה מצות והמרור והשני תבשילי' ודי לנו בכך.

הא לחמא עניא. כו' כזה היה הלחם שאכלו אבותינו במצרים ואם תאמר מהו די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים והלא ויאפו את הבצק וכו' עגות מצות כי לא חמץ לא היה אלא אחר יציאת מצרים ומתרץ האברבנילו בזבח פסח שכשהיו עובדים במצרים בעבודת פרך היו המצריים נותנים להם לחם מצה שהוא קשה לעכול כמו שנותנים היום לפועלים העמלין לחם הפולין והקטניות הבלתי מתעכל כן היו נותנים להם.

ולמה נקראת המצה לחם עני לחם שעונים עליו דברים הרבה פירוש קריאת ההגדה וההלל על אכילתו.

דבר אחר מה דרכו של עני בפרוס' אף כאן בפרוס' שבוצעים המוציא בפרוסה. ד"א מה עני מסיק והוא אופה מפני שאין לעני עבדים ושפחו' והוא עצמו צריך להיות מסיק ואשתו אופה. אף כאן כדי לזרז עשיי' המצות גם יהיה עשיר מתעסק בהם ומסיק ואשתו אופה כדי שלא תבא לידי חמוץ ועוד י"מ למה נקרא לחם עני לפי שאין לשין אותו אלא כשעו' קרבן עני דהיינו עומר שהו' עשירית האפה הבאה בדלי דלות.

כל דכפין ייתי ויכול. אומר כן לפי שחוב' כל אדם לאכול מצה בליל פסח כמו שכתוב בערב תאכלו מצות הכתוב קבעו חובה על כן משמני' מי שאין לו מצה בליל הפסח. ויש מפרשים כל דכפין ייתי ויכול לפי שכל אדם מרעיב עצמו בערב הפסח כדי שיאכל מצה לתאבון הוא קורא לבני הבית שכלם רעבים.

כל דצריך ייתי ויפסח. איכא דאמר דלא גרסינן ליה לפי שאין לנו פסח עתה. ומסתברא שטוב לאמרו ונוכל לפרש ויפסח כמו ויפסע כלו' יעבור עלי לסעו' אצלי או לפי שמשימים בשל החובה ב' תבשילים א' זכר לפסח. לכן אומר כן כמו שהיו אומ' בזמן הבית לזכר הפסח כמו שאנו אכלים האפיקומן ושאר דברים עושים לזכר הפסח.

הא שתא הכא. אחר שהזכרנו ענין הפסח ויש בזה עגמת נפש למסובי' אל השלחן מזוכי' חרבנן ובטול הקרבן לכן מסדר ההגדה הוא מנחם בני ביתו ואו' השנה הזאת אנחנו כאן ולא נוכל לעשו' חובותינו ולהקרי' הפסח. בשנה הבאה נהיה בירושלים ואם לא נזכה לשלמו' המכוון. לפחו' נזכה מבשנה הזאת אנחנו פה עבדים ובשנה הבאה נהיה בני חורין. או הוא כמו תפלה יהי רצון שיקיים לנו הב"ה הבטחתו ויעודיו שיעד לגאלינו מגלותינו ושנזכה לעשות הפסח בשנה הבאה בירושלים. ויש מפרשים למה אומר בכל זאת בלשון ארמית. לפי שהיה לשונם והלעז שלהם שהרי בבבל נתקן וכדי שיבינו הנסים והתינוקות ועמי הארץ לקיים מצות והגדת בלשון שיהיו הכל שומעים. וי"א לפי שבירושלים היו מספרים בלשון שמחה ארמית.

מה נשתנה

פסקה ב

מה נשתנה הלילה הזה וכו'. זה נתקן בשביל מי שאין לו בן כדגרסינן בפרק אעפ"י חכם בנו שואלו ואם לאו אשתו שואלתו. ואם לאו הוא שואל לעצמו. ואפילו חכמים הבקיאים בהלכות הפסח שואלין זה את זה מה נשתנה.

אין אנו מטבלין אפילו פעם אחת. אכילת ירק קרי טבול על שדרכו לאכל על ידי טבול חומץ או חרוסת.

והלילה הזה שני פעמים. טבול ראשון וטבול שני וטבול ראשון אין חובה אלא בשבי התנוקות שישאלו ויאמרו למה אנו אוכלים הירקות קודם הסעודה ובשאר הילות תוך הסעודה.

והלילה הזה כלנו מסובים. אפי' השמש צריך להסב ובן לפני אביו ושה חשובה אצל בעלה. לפי שהוא דרך חרות ושררה.

עבדים היינו

פסקה ב

עבדים היינו לפרעה במצרים. היא תשובת למה נשתנה בשאלת האחרונה שהלילה הזה כלנו מסובין שבכלל תשובה זו כל שאר הדברים שלפיכ' נשתנה הלילה הזה באכילת מצה ומרור מכל שאר הלילות. ואם תאמ' מאי דהוה הוה ומה לנו לספר במה שעבר לכך אנו אומר' שאלו לא הוציא הקדוש ברוך הוא את אבותינו ממצרים הרי אנחנו ובנינו ובני בנינו עדין היינו משועבדים.

ואפי' כלנו חכמים וכו'. כדאמרי' ואפילו שני ת"ח הבקיאים בהלכות הפסח שואלים זה את זה כדי לקיים מצות ההגדה. כמו שמספר והולך.

מעשה שהיה בבני ברק

פסקה א

מעשה בר' אליעזר ור' יהושע וכו' שהיו מסובין בבני ברק. בזאת הבבא מקש' הרבה קושיו' האברבנילו בזבח פסח איך יתכן שנזדמנו כל אלו החכמי' שזה דירתו בלוד וזה בפקיעין ואיך כל אחד נעתק ממקומו ללון בכמו זה המקום בחג הפסח הנכבד הזה אשר ברגילות כל אדם להעביר עצמו לשמוח עם בני ביתו וזה המקו' בלתי רשום ולא נקרא שמו עלי אדמות ומקומות ארץ ישראל ולא בבל רק בכאן. ומתר' שהנכון הוא בעיניו שהיו מסובין בבית על כרים וכסתות מרוקמות זהב והיינו בבני ברק שהיה הזהב והאבנים טובות מבהיקות כברקים להורות על עוצם זריזות בכבוד הלילה הזה להיות יושבים מסובים כבני מלכים אמנם לפי הפשט הוא שם מקום.

רבותינו הגיע זמן ק"ש של שחרית. בא ללמד שאלמלא היות הקרי' שמע מצוה עוברת עדין לא היו נמנעים מלספר ביציאת מצרים.

פסקה ב

אמר רבי אלעזר בן עזריא הרי אני כבן שבעים. ולא בן שבעים כמו שאומר בגמרא דאדרו ליה תמני סר דרי חוורתא ביום שהושיבוהו נשיא וקפצה עליו זקנה ונראה כמו בן שבעים דלאו מצינו נאה יושב בישיב' מזקן.

ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים וכו'. לא זכיתי רוצה לומר לא נצחתי כמו כל מאן דזכי למלכא. לא נצחתי חכמים שיזרו לדברי עד שדרשה בן זומא. ויש אומרים שהיה סבור מקודם שאין ראוי להזכיר יציאת מצרים כי אם ביום עד ששמע דרשת בן זומא ומכאן ואילך תקן לאמרו ביום ובלילה ביום אמת ויציב ובלילה אמת ואמונה. ונראה שקודם לכן היה מדלג פרשת צצית בלילה דכתיב וראיתם אותו ולילה לאו זמן ראייה היא, עד ששמע דרישת בן זומא וקבעה חובה ביום ובלילה. וחכמים שהיו חולקים ואומרים ימי חייך העולם הזה כל ימי חייך העולם הבא. כדאמרינן לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה. אלא שיהא שעבוד מלכיות עיקר ויציאת מצרים טפל.

כנגד ארבעה בנים

פסקה א

ברוך המקום ברוך הוא. הקדוש ברוך הוא נקרא מקום שהוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו כמו שדרשו הנה מקום אתי הנה אני במקום לא נאמר אלא הנה המקום אתי שהוא המעון והמקום בזולת מקום. ועוד תמצא כי מקום עולה למנין השם כי י' פעמים י' הם ק' וה' פעמים ה' כ"ה. ו' פעמים ו' הם ל"ו. וה' פעמים ה' כ"ה תחברם כלם יהיו קפ"ו כמנין מקום.

ברוך שנתן תורה. יש מפרשים לפי שרוצה לדרוש המקראות הללו הכתוב בהגדה כנגד ארבע בנים מתחיל בברכת התורה תחלה ואחר כך דורש.
כנגד ארבעה בנים דברה תורה. פרושו מצות ההגדה כתובה בארבע מקומות ולפי המקראות הכתובים אנו למדים שכנגד ארבעה בנים דברה תורה כמו שמפרש והולך וקורא אותם בנים שעדין אינם יודעים כלום כמו הנערים.

פסקה ב

חכם מהו אומר מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' אלקינו אתכם. פסוק זה כתוב בפרשת ואתחנן וכתוב בתריה ואמרת לבנך עבדים היינו וכו' ויתן ה' אותות ומופתים וגו'. יש להתישב בשאלת החכם כי אין ספק לפי שכלו יהולל איש והדבור נמשך אחר השכל ודברי פי חכם חן תפוחי זהב במשכיות כסף שאין הכפל בדברו החכם רק כל תבה ותבה מורה ענין לעצמו ויבחר לשון ערומים ויש לומר שזהו תוכן כונתו ושאלתו היא זאת מה העדות והחקים והמשפטים דהיינו לאכול חגיגה ופסח אשר יש בו חקים ומשפטים שה זכר תמים ונאכל למנוייו וצלי עד חצות. ככתוב בו ככל חקת הפסח וגומר ויודע החכם שאלה הדברים הם עדות מורות על ענינים גדולים שיש להם נועם ועדות על יציאת מצרים ומעמיק לשאל בהיות כל החקים והמשפטים תלויים בקרבן הפסח כגון ועצם לא תשברו בו ושאר דקדוקים והוא העקר למה אוכלים אותו על השבע באחרונה. ודרך החביב חביב קודם באכילה כי מה יועילו המעדנים אחרי מלא כרסו ולא יכיל עוד טובם אף אתה אמור לו כהלכות הפסח שלפיכך מקדימים לאכול החגיגה לפי שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן כלומר אין אומרים אפיקו מיני מתיקה אחר המזון להסיר טעם הבשר מפיו לקינוח סעודה. לפיכך מאחרין אותו. וזה שאנו אוכלים גם אנחנו כזית מצה משומרת באחרונה זכר לפסח. ועוד י"ל שכן היא שאלת החכם המעמיק כשרואה שבניו עם בני ביתו ונמנין על פסח אחד ופעמי' מגיע לאחד מהן חלק מועט והן מקפידים עליו לאכלו מה שאין רגילין לעשו' בשאר הימים להתחבר ולהתאסף יחד בסעודה ולהקפיד בחלק מועט כזה. לכן הוא שואל מה העדות והחקים כלומר עתה שדרך העולם לחוג ולשמוח עם אנשי ביתו מניחים בתיהם והולכים אצל חבריהם. ואם מפני חבת הפסח היו יכולים לשלוח מנות איש לרעהו כמו בשאר הקרבנות ואינו מוציא עצמו מן הכלל אמנם שאמר אשר צוה ה' אלקינו אתכם לפי שהוא יודע שאין שוחטים הפסח על הקטן וכבר קבל עליו עול מלכות שמים באמרו ה' אלקינו.
אף אתה אמור לו כהלכות הפסח אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן. לפי תוכן שאלה זו תסביר לו כי חובה עלינו לאכול קרבן זה בחבורה אחת הוא ושכניו כמו שכתוב בבית

אחד יאכל ותרגומו בחבורה חדא וכיון שנמנה עליו אין סדר לומר אפיקו מנאי מהכא תשא סרבלי שאני רוצה להפטר וזו תשוב' לעומק דבריו למה אין אוכלי' איש איש בביתו ובחומותיו כשאר המועדים.

ומפטירין פירוש מסיימי' מלשון הפטרה שמסיימים בה תפלת שחרית. ואפיקומן בלשון יוני קורין לא כלום אפיקומן. פרוש אחר מפטירים לשון פתיחת פה לדבור מלשון יפטירו בשפה. ואפיקומן לפרוש הראשון נוטריקון אפיקו מיני מתיקת לפרוש השני אפיקו מנאי.

פסקה ג

רשע מה הוא אומר. בפרשת בא אל פרעה כתיב והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם בבן רשע הכתוב מדבר שהרי כתיב לכם דמשמע לכם ולא לו מה העבודה הזאת לכם משמע גם כן לשון טורח שהוא מדבר דרך רשע כלומר מה הטורח הזה שאתם מטריחים עלינו כל שנה לעכב סעודתי' ולערבב שמחת החג וקורא עבודת המקום טורח ועבודה גם שמצינו סתם לשון עבודה בקרבנות לעולם יש לדון דברי הרשע לכף חובה כמו שהוציא עצמו מן הכלל גם כן. לפיכך אתה הקהה את שניו, לשון חולש השנים כמו ושני בני' תקהנה שרואה לאחרים אוכלים והוא אינו אוכל ואמור לו כנגדך דברה תורה בעבור זה עשה ה' לי. לי ולא לו שרשע כמוך אלו היה שם לא היה נגאל. ואם תאמר היאך דורש בעבור זה עשה ה' לי וגו' הנאמר על שאינו יודע לשאל לגבי הרשע. וי"ל שדורש אותו באם אינו ענין לשאינו יודע תנהו ענין לרשע. וגם כתב השבלי הלקט. כי שאינו יודע לשאל קרוב למין הרשע כי מתוך רשע הוא מי שאינו מעמיק לשאול ולדרוש על מצותיו של מקום רק עושה אותם מצות אנשים מלומדה.

פסקה ד

תם מה הוא אומר. תם קורא למי שאינו חכם שידע להעמיק ולהסדיר שאלתו דרך מוסר וחכמה. וגם אין בו רשע אלא שואל סתם מה זאת.

פסקה ה

ושאינו יודע לשאל את פתח לו. כמו פתח פיך לאלם. בפרשת בא כתיב והגדת לבנך ביום ההוא. לא נאמר בזה הפסוק שאלת שום בן אלא והגדת סתם. היינו למי שאינו יודע דרוש לו בהגדה ופרסם לו את הנס.

יכול מראש חודש

פסקה א

והגדת לבנך. **יכול מראש חדש**. אין זה מענין ההודעה מהאב לבן שאינו יודע לשאול. רק אלו דברי המחבר ההגדה שהוא דורש אותו יכול מראש חדש כלומר שיהא חייב

לדרוש לו לבן משנכנס ר"ח ניסן כדרך שהזהיר משה רבינו מראש חדש תלמוד לומר ביום ההוא יום שנגאלו בו. יכול יהא חייב לדרוש לו מבעוד יום כששוחטין פסחיהן ביום ארבעה עשר הואיל ונאמר ביום תלמוד לומר בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך שתוכל לומר בעבור זה שמונחים לפניך. ולמדנו זה מפני שהקדים לומר שבעת ימים מצות יאכל וכתיב בערב תאכלו מצות. וסוף הפסוק עשה ה' לי בצאתי ממצרים.

דבר אחר עשה ה' לי בעבור זה. זה בגמטריא שנים עשר מצות שאדם עושה בליל פסח ואלו הן ארבעה כוסות חרוסת כרפס שתי נטילת ידים המוציא מצה מרור כריכה. ובשעה שבית המקדש קיים אומר בשעת שפסח ומצה ומרור מונחים לפניך ולשון זה משמע שמורה לו באצבע.

מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו

פסקה א

מתחלה עובדי עבודה זרה היו אבותינו במצרים. לפי מה ששנינו מתחיל בגנות ומסיים בשבח. ואמר עלה מאי גנות רב אמר מתחלה ושמואל אמר עבדים היינו. ועבדינן כתרויהו. ומתחלה הוא מוסב על מה שאמרנו למעלה בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך ומפרשים לפי שהמשומד לעבודה זרה אסור באכילת הפסח כדכתיב כל בן נכר לא יאכל בו. לפיכך מתחיל בגנות שהיו עובדי עבודה זרה וכשקרבן לדת האמת ונמולו בצאתם אז הוכשרו להקריב ולהתקרב לעבודתו. כדי שישמעו הבנים וילמדו ויקחו מוסר ואל יטו לבם ללכת אחרי ההבל ויגלו מעל שלחן אביהם שבשמים. והנכון שצריך להזכיר ירידתן לשעבוד איך היה ומעשיהם אשר למדו בהתערבם בגוים ויציאתם ממצרים והנסים והנפלאות שעשה עמנו. מרוב אהבתו אותנו ויבחר באבותינו ובזרעם אחריהם שהרי לאברהם כמה בנים ולא בחר כי אם בבן סגולתו יצחק היה עולה תמימה. וכן ליצחק יעקב ועשו יעקב בחר לו יה. וגזר עליהם שעבוד מלכיות בעולם הזה כדי לזכותם לעולם הבא כמפורש בבראשית רבה בענין בין הבתרים. וארבה את זרעו דורש בירושלמי וארבה כמה ריבים רבתי בעדו.

פסקה ב

ואתן לעשו את הר שעיר. יש מתרגמין הר שיידן על שם ושעירים ירקדו שם כי הוא מחלקו של סמאל שדרשו שיש לו סער בלבו כדכתיב והלך בסערות תימן והוא מחלק מאדים על כן היה אדמוני. ויעקב איש חלק הפך מאיש שעיר מרוחק ומובדל מן השערות

ומותרות על כן צורתו בכסא הכבוד והוא ובניו ירדו מצרימה לפרוע שטר חוב שנגזר עליהם בין הבתרים.

פסקה ג

ברוך שומר הבטחתו לאבותיהם של ישראל ברוך הוא. יש מפרשים שצריך לברך תכף לשעבוד שכשם שמברכים על הטובה כך מברכים על הרעה. ואנו מתנחמים ואומרים אחרי הגדת הגרות והגלו' ברוך המקו' שעתיד לשמור לנו הבטח' על גאולה שהבטיחנו. ברוך הוא שמחשב את הקץ תמיד מתי יבואו ויגיעו ימי השלו' ועת הגאולה. שנ' ויאמר וגו' בארץ לא להם בבב"ל ועבדו"ם במדי ועבו אותם ביו"ן וגם אשר יעבוד"ו דן אנכי באדו"ם וחתם ואחרי כן יבאו ברכוש גדול. הרי ההבטחה של גאולה מכל המלכיות והשעבודים. ועוד יש לפרש שהיה מחשב את הקץ. לפי שהקב"ה היה חפץ לקרב גאולתם חשב אותם ק"ץ שנה משעה שהיתה הגזרה בין הבתרים עד שעה שיצאו ממצרים שהיו ת"ל שנה. שהרי לא נשתעבדו במצרים כי אם ר"י שנים כמנין רד"ו והינו מחשב את הקץ לדלגו ולקפצו וחשב הק"ץ כמשמעו ופשוטו כאלו נשתעבדו ממש.

פסקה ה

והיא שעמדה לאבותינו ולנו. הבטח' הגאולה שהבטיח הקדוש ב"ה לאברהם אבינו בין הבתרים כשהראה לו השעבו' והגאולה. היא שעמדה במצרים ובבבל ויון ומדי. והיא העומדת לנו באדום. וכן דרשו בב"ר והנה אימה זו בב"ל חשיכה זו מד"י גדולה זו יון. נופלת עליו זו אדום. וכן הראה לו הגאולה ואחרי כן יבאו וכו'.

שלא אחד בלבד עמד עלי' לכלותינו. כלומ' לא המצריים לבדם עמדו עלינו להרע לנו ולכלותינו אלא שבכל דור ודור עומדים עלינו להרע לנו בכח אותה הגזרה של הגליות שנגזרה בין הבתרים והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם כמו שהבטיחנו.

ארמי אבד אבי

פסקה ב

צא ולמד מה בקש לבן הארמי לעשות ליעקב. שגם הוא בא מכח אותה הגזירה שפרעה לא גזר אלא על הזכרים ולבן בקש לעקור את הכל שאמר יש לאל ידי לעשות עמכם רע. שאלמלא החלום כמו שמפרש ואלקי אביכם אמש אמר אלי השמר לך מדבר מעשות היה לו לומר אלא שלבן היה מכשף גדול ואפילו בדבריו ובהזכרותיו והשבעותיו השדים היה יכול לבלוע יעקב ולהזיק ולכלות את זרעו. וזהו שנאמר ארמי אובד אבי שבא בהסכמה מוחלטת לאבדו לולא הקדוש ברוך הוא נטל לו כחו והקב"ה מצרף לו מחשבה רעה למעשה לכן נאמר ארמי אובד אבי. ולאחר שנצול מלבן נוסף לו פגע אחר וכו' שנאמר וירד מצרימה אנוס על פי הדבור. וכמו שדרשו בפרק רבי עקיבא ראוי היה יעקב

אבינו לרדת בשלשלאות של ברזל אלא שזכותו גרם לו וירד בכבוד גדול. שנאמר בחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה. הדבר הוא רוח הקדש. כמו שכתוב והדבר אין בהם.

פסקה ג

ויגר שם מלמד שלא ירד להשתקע. פירוש לקבוע שם ישוב ולהיות כתושב אלא לגור שם כגר ואיש נכרי.

פסקה ה

ויהי שם לגוי גדול מלמד שהיו מצויינים. מסומנים לגוי גדול ניכרים וידועים ונקבצים במקום אחד ולא נפרדים ופזורים ועם היותם אנשים מעטים היו נחשבים אומה בפני עצמה.

פסקה ו

ורב כצמח השדה. מה צמח השדה כל מה שגוזזים אותו יותר צומח. אף ישראל כל מה שמעניים אותה יותר פרים ורבים. וכן הוא אומר וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ.

ואת ערום ועריה. ערומים ומשוללים מן המצות שהגיע זמן הקץ ולא היה בידם מצות ונתן להם פסח ומילה שנמולו ביום ארבעה עשר בניסן וזהו שכתוב מתבוססת בדמיך. שני דמים דם מילה ודם פסח.

פסקה ז

וירעו אותנו המצרים. נתחכמו להרע לנו אמרו שוטה היה עשו שהיה ממתין עד שימות אביו להרוג יעקב ובין כך הוליד בנים וגדלן וכן לבן שהלך אחר החלום שנאמר השמר לך מדבר עם יעקב. אבל אנו נתחכם לעקור את כלם.

פסקה ח

למען ענותו בבסבלותם. יש אומרים בסכלות עבודה זרה שהיו משעבדים אותם לעבודה זרה כדכתיב ישאוהו על כתף יסבלוהו.

פסקה ט

בפרך. בתחלה בפה רך כמו שדרשו שתלה פרעה לבנה בצוארו ונתחזקו והוסיפו אומץ לכבוד המלך. ואחרי כן שעבדו בהם בפרך. וירא את עניינו. זו פרישות דרך ארץ. פירוש עניינו כמו אם תענה את בנותי שהיו מבטלים מהם עונת נשותיהם.

פסקה טו

את עמלנו. אלו הבנים. שהם גדלים מעמל האדם ויגיע כפיו הבא להם.

פסקה טז

לחצנו. זו הדחק. כמו שנאמר ותכן הלבנים תתנו.

פסקה יח

ויוציאנו ממצרים לא על ידי מלאך ולא על ידי שרף. ומשה לא היה שליח רק לדבר אל פרעה. אבל לא היה בידו כח להוציאם אלא הקדוש ברוך הוא בעצמו. ונאמר זה על מכת בכורות שלא הביא אותה הב"ה על ידי מלאך. אלא הוא בעצמו הכה אותם. והא דכתיב ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם קורא המכה משחית ופרושו ולא יתן ההשחתה לבא אל בתיכם.

פסקה כ

ביד חזקה זו הדבר. פירש באגדת תלים כל מכת שהביא הקב"ה על המצריים במצרים הביא מכת דבר עם כל אחד ואחד שנאמר ויסגר לברד בעירם ומקניהם לרשפים (תהלים עח, מח). מכיון שמסר מקניהם לרשפים במכת ברד דהיינו דבר. מזה אנו למדים לשאר מכות שהיה הדבר עמהם.

פסקה כא

ובזרוע נטויה זו החרב. איזו מכת חרב מצינו במצרים. מצינו בפסיקתא דויהי בחצי הלילה בשע' שאמר משה ומת כל בכור נתכנסו הבכורות אצל אבותיהם. אמרו להם בגין דאמר משה ומת כל בכור וכל מה דאמר משה על הדין עמא אתא עליהון. איתון ונפיק אין עבדייא מבינן. ואי לא אינון מייתין. אמרו עשרה בנים לאחר ממנו ימותון וחד מנכון לא יקום על אלין עבדייא. אמרין כל שמא דמילתא נזיל גבי פרעה דהוא בכור דלמא הוא חיי' על נפשיה ואפיקאלין עבדייא מבינן. הלכו אצל פרעה אמרו לו בגין דאמר משה ומת כל בכור וכל מה דאמר מפה על הליך עמא אתא עליהון. אלא קום ואפיק אלין עברייא מבינן ואי לא הליך עינא מייתין. אמר קומו צאו קפחו שוקיהם של אלו. אנא אמרית או נפשי או נפשיהון דהלין עבדייא ואתון אמרין הכדין. מיד יצאו הבכורו' והרגו באבותיהם ששים רבוא ההוי למכה מצרים בבכוריהם. מהבכורות הרגו בהם וזו היא מכת החרב שהיתה במצרים.

פסקה כב

ובמורא גדול זו גלוי שכינה. פירוש שנגלה הקדוש ברוך הוא בכבודו והכה הבכורות והוציאנו מתוכם כמו שנ' או הנסה אלקי' בבראשית רבה אמר רבי יודן מלבוא לקחת לו גוי עד ובמוראים ע"כ אותין הן. ואם יאמר לך ע"ה הן אמור לו צא מהן גוי שני שאינו מן המנין והם כנגד השם הגדול בן שבעים ושתים אותיות. תדע שכן כתוב זה אלי ואנוהו. שהיו מראים כבודו באצבע. וזהו ובמורא גדול ובמוראים גדולים אלו נוראות של גלוי שכינה. אעפ"י שהיתה מצרים מלאה גלולים וטנופים אעפ"י כן נראה להם לקיים מה שנאמ' ליעקב ואנכי אעלך גם עלה. ונגלה עליהם ב' פעמים א' במצרים ביום ר"ח ניסן שנ'

וידבר ה' אל משה ואהרן בארץ מצרים לאמר החדש הזה לכם. ובלילה בשעת הגאולה. וכמו כן ראוהו על הים. כמו שאמ' ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי. והרואה שכינה נרתע ונבהל וזהו מורא.

עשר המכות

פסקה יז

רבי יהודה היה נותן בהם סימנים. קשה מה היה צריך לסימן והלא הכל יודעין לקחת אות אחת מכל מכה ולעשות סימן. אלא לא בא רבי יהודה אלא ליתן סימן המכות שלקו על הים שרבי יוסי היה אומר חמשים מכות. ורבי אליעזר אומר מאתים ורבי עקיבא אומר מאתים וחמשים. ובין כלם עולה חמש מאות. ועל זה שם רבי יהודה הסימן דצ"ך עד"ש באח"ב שעולה חמש מאות וא' ובגמטריא לא קפדינן בשביל א' יותר או חסר. ויש אומרים לפי שבספר תהלים אינם סדורים כמו שהן סדורים בפרשה. לפיכך נתן בהם סימן זה להורות שהסדר מהפרשה הוא העיקר. ויש מפרשי' לפי שהמכו' יש מהם בהתראה. ויש מהם בלא התראה לפיכך נתן בהם סימנים שכלם הולכי' שלש שלש. היינו בסדר זה ב' עם התראה. והג' בלי התראה דם צפרדע בהתראה כנים הג' בלא התראה ע"ד בהתראה שחין בלא התראה. ולעולם מתחיל לראש כדין המלקו' מי שלקה ושנה. בשלישית אין מלקין אותו רק מכניסי' אותו לכפה ומאכילין לחם שעורי' עד שכרסו נבקעת מפני שרשע הוא ואין צריך יותר התראה וכן ברד ארבה בהתראה. וחשך בלי התראה. ולפי שהב' ממכת בכורות נשארת לבדה לפיכך הוצרך לכוללה ולצרפה בתיבת באח"ב. ועוד טעם אחר דצ"ך שלשתם על ידי אהרן. עד"ש ערוב דבר לא על ידי זה ולא על ידי זה. שחין על ידי שניהם. כמו שכתוב קחו לכם מלא חפניכם פיח הכבשן. בא"ח על ידי משה. ב' בכורות על ידי הקדוש ברוך הוא נמצא כל סימן בגדר לבדו.

רבי אליעזר אומר. כל מכה שהביא הקדוש ברוך הוא על המצריים היתה של ארבע מכות שנאמר ישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה וכו'. יש להתבונן במחלוקת אלו התנאים שאחד אומר וכל מכה מרובעת והא' אומר שהיא מחומשת. והרוקח נותן בזה טעם יפה במאי פליגי. ואומר כי כונת רבי אליעזר שאומר שכל מכה היתה מארבע מכות הוא כי המכות היו משותפות בכל הארבעה יסודות ולא היו לוקים ביסוד מיוחד. ונמצאת כל מכה בלולה מכל הארבעה יסודות. ורבי עקיבא שאומר שהיתה מחמש מכות כונתו כי תנועת הגלגל שהוא היסוד והגשם החמישי מסייעת בכל מכה ומכה. בעבור זה הוא הסובב והמסבב הכל ברצון המורה ולהודיע כי מלכותו בכל משלה.

דיינו

פסקה א

כמה מעלות טובות למקום עלינו. יש מפרשים לפי שאלו התנאים היו מעלין כל אחד ואחד בחשבון המכות. לפיכך אמר מעלות טובות למקום עלינו. כלומר עדין נוכל לשפר ולהרבות במעלות הטובות והנסים שעשה המקום ברוב חבתו אלינו.

פסקה ב

וכן מפרש והולך **אלו הוציאנו ממצרים ולא עשה בהם שפטים**. נס גדול היה ודי לנו. כדמפרש באגדה או הנסה אלקי' לבא לקחת לו גוי מקרב גוי כזה שמושך את העובר ממעי אמו שלא בזמנו. שלא היו ראויין לצאת שהיתה מדת הדין מקטרגת עליהן אלו עובדי ע"ז ואלו עובדי ע"ז. אלו מגלי עריות. ואלו מגלי עריות. ואחר שכפל לנו את הנס הזה להוציאנו. ולעשות בהם שפטים ע"י שנשתעבדו בנו. כ"ש יש לנו לשבח לאדון הכל. ולא ר"ל שלא יעשה בהם שפטים כלל כי כבר הבטיח לאברהם וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי אלא לא עשה בהם שפטים בכלם אלא במקצתם דיינו.

פסקה ו

ולא נתן לנו את ממונם. גם זה אין ר"ל מכות מצרים שכבר הבטיח לאברהם ואח"כ יבאו ברכוש גדול אלא ר"ל מבזת הים.

פסקה יג

אלו קרבנו לפני הר סיני. להראות לנו כבודו דיינו. ולא נתן לנו את התורה או שלא יוסיף לנו המצות כלן אלא כמו שנצטוו בני נח דיינו. ויש מפרשין אלו קרבנו לפני הר סני ולא נתן לנו את התורה דיינו מפני שפסקה ממנו זוהמה כמו שאמרו ז"ל כשעמדו ישראל על הר סני פסקה זוהמתן. גוים שלא עמדו על הר סני לא פסקה זוהמתן. כל שכן שעשה לנו כל אלה בית המקדש זה משכן שלו. בית הבחירה זה בית המקדש שבירושלים.

פסח מצה ומרור

פסקה א

רבן גמליאל אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו וכו'. כלומ' אפילו יאכל פסח מצה ומרור. אינו יוצא ידי חובתו אם לא יאמר ג' דברים אלו למה הם באי' שמצאנו שהכתוב מקפי' על אמיר' והגדה.

פסקה ד

מצה זו וגו' על שום שלא הספיק. ויש לשאול כי כבר נצטוו קודם לכן לאכול מצות בסת' ולא אמר הכתוב טעם בדבר. פרש רבי יוסף קמחי שמה שנצטוו על המצו' קודם לכן היה על שם העתיד. השם יודע העתידות וידע שהיה להם לצאת ממצרים בחפזון.

ואפילו אם היו רוצים לא היו יכולים להחמיץ בצקם צוה לאכול הפסח על מצו' ומרורים ולאכול שבעה ימים מצה.

פסקה ז

ובכל דור ודור חייב אדם להראות עצמו כאלו הוא יצא משם. זה מוסב על מה שאמרנו בתחלת ההגדה שאלו לא הוציא הב"ה את אבותינו ממצרים עדין אנו ובנינו משועבדים היינו וכו' והיינו דאמרי וצריך לומר ואותנו הוציא משם כלומר הרי אנו בכלל כל הנסים שאלו לא יצאו הם עדיין היינו במצרים. לפיכך אנו חייבים להודות להלל וכו'.

חצי הלל

פסקה ב

לפיכך אנו חייבים להודות וכו'. כלומר כיון שהוא כאלו אנחנו יצאו ממצרים חובה עלינו להלל ולשבח וכו' כמו שעשו אבותינו. ונהגו שמעתה נוטל כל א' כוסו בידו שמכאן אנו פותחין בשיר שההגדה אינה אלא ספורי דברים בעלמא ואין אומרים שירה אלא על היין שכ' ולאמר להם הגפן החדלתי תרושי. המשמח אלקים ואנשים. אם אנשים משמח אלקים במה משמח. אלא מכאן שאין אומרים שירה אלא על היין. ומזכיר כאן שבעה מיני שבח להודות להלל לשבח ולפאר וכו' כנגד שבעה רקיעים. ונאמר לפניו הללויה. הללו עבדי ה'. ואומר את ההלל עד חלמיש למעינו מים ומנהגנו שלא לברך עליו בתחלה. כי כן נמצא בשם תשובת הגאוני' למה אין מברכין על ההלל בליל פסח אף על פי שגומרין אותו לפי שחולקים אותו לשנים. וגם שאין אומרים אותו על השלחן בתורת הלל אלא בתורת שיר והודאה בלבד. ועוד היאך יברך לגמור והוא פוסק באמצע. המגביהי המשפילי מקימי להושיבי מושיבי ה' יודי"ן נוספות כנגד חמשים מכות שלקו במצרים או על הים ממזרח שמש עד מבואו בלא וי"ו. ישראל ממשלותיו בפתח המ"ם.

כוס שניה

פסקה ב

ברוך אתה ה' אמ"ה אשר גאלנו וגאל את אבותינו. לפי שצריך לחתום בגאולה כמו שאמרנו מתחיל בגנות ומסיים בשבח וכלפי שאמר' שלא את אבותינו בלבד גאל וכו' אנו מזכירין גאולתינו וגאולת אבותינו.

והגיענו לזמן הזה. אף על פי שכבר ברכנו שהחיינו בקדוש אנו אומרים כן כדי לומר כן יגיענו למועדים וכו' ויש שגורסים כן הגיענו למועדים שכל נוסח הברכה מדבר לנכח. **למועדים** אלו ראש השנה ויום הכפורים **ולרגלים** אלו פסח שבועות וסכות. **שמחים וכו' ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים**. כי הזבח מהחגיגה קודם לקרבן פסח.

פסקה ג

ומברך בורא פרי הגפן ושותה בהסבה הוא וכל המסובין עמו. ונוטלין ידיהם פעם שנייה ומברכים על נטילת ידים לפי שבין טבול ראשון לשני קורא ההגד' וההלל ומסיח דעתו מן הנטילה הראשונה. ומפני שהידים עסקניות שמא נגע בדבר המטמא את הידים לכך צריך לחזור וליטול שהרי יש לו לאכל פת ואי אפשר לאכל עת בידים מסואבות ומסתברא שאם שמר ידיו מטבול ראשון שלא נגע בדבר שמטמא הידים שאין צריך לחזור וליטול ידיו ואם רוצה ליטול יטול בלא ברכה.

כורך

פסקה ב

ואחר כך נוטל בעל הבית שתי מצות הנקראו' שמורים אחת שלמה ואחת פרוסה ובוצע בפרוסה דאמ' מר הכל מודים בפסח שמניח שלמה בתוך הפרוסה ובוצע. מאי טעמא לחם עוני כתיב מה דרכו של עני בפרוסה אף כאן בפרוסה. ומניח שלמה בתוך הפרוסה על שם לחם משנה ובוצע על השלמה המוציא לפי שברכת המוציא תדירה מברכים המוציא על השלמה ואינו אוכל עד שבוצע מן השלמה שתחתיה ומברך על אכילת מצה. ואוכל משניהן יחד ונותן לכלם וצריכים להסב דאמרי' מצה צריכה הסבה. וגאונים אחרים שמברכים המוציא על הפרוסה ועל אכילת מצה על השלמ' ודעבד כמר עבד וכמר עבד.

ואחר כך נוטל החזרת ומברך עליה על אכילת מרור ומטבל בחרוסת יפה משום קפא יש אומרים שהוא ארס שיש לירק. ויש אומרים שהוא תולעת. לפי שהוא לילה ולא יראה אותו החרוסת הוא רפואתו שמונעתו מלהזיק.

ונותן לכל אחד ואוכלים ממנו כזית לכל הפחות ואוכלים בלא הסבה דאמרו בגמרא מרור אין צריך הסבה. לפי שהמרור זכר לוימררו. והסבה זכר לחרות. ואין לברך בורא פרי האדמה על אכילת מרור לפי שהפת פוטרתו משו' דהוי דברי' הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה שאין טעונים ברכה לא לפניהם ולא לאחריה'.

ולאחר שאכלו מרו' כזית לכל אחד נוטל המצה השלישית של שמורים וחזרת וכורכן יחד ואוכלם כאחד בלא הסבה שהרי יש בה מרור שאין צריך הסבה ואוכלים אותו זכר למקדש כהלל דאמר על מצות ומרורים יאכלוהו. ובערוך אמר בזמן שבית המקדש קיים היה הלל מברך על אכילת מצה במצה. ובמרור לאכול מרור. וכורך מצה ומרור בבת אחת כיון ששניהם מדברי תורה אין זה מבטל זה אבל בזמן הזה דמצה דאורייתא שנאמר

בערב תאכלו מצות ומרור מדרבנן שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו. בזמן דאיכא פסח אין בזמן דליבא פסח לא. אין לאכלן בבת אחת. דאתי דרבנן ומבטל דאורייתא אלא זה עצמו וזה בעצמו. ואח"כ אוכלן בבת אחת זכר למקדש. וכיון שכבר ברכנו על המצה ועל החזרת ואכילה זו לזכה בעלמא אין מברכין עליה. כתב אבן הירחי הרוצה לעשו' מצוה מן המובחר לא ישוח עד שיעשה כריכה כהלל כדי שתעלה לו ברכת מצה ומרור לכריכה דהלל. דהא משום דלא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר עבדינן לחמרא בתרויהו. הכי נמי לענין ברכה צריכין למעבד שיעלו לשניהם ובשיחת חולין צריך להזהר אבל טול כריך לא הוי הפסק.

שולחן עורך

פסקה ב

ואחר כך נמשך בסעודתו ואוכל כל צרכו. ובאחרונה אוכל כזית מן המצה הפרוסה ששמו בגניזה תחת המפה זכר למשארותם צרורות בשמלותם. ואוכלין אותו לאפיקומן זכר לפסח שהיה נאכל על השבע ואינו אוכל כלום אחר אפיקומן כדי שיהיה הפסק סעודתו בטעם המצה בפיו. וצריך ליזהר לאכול מצה זו של אפיקומן קודם חצות. ואם לאו לא יצא ידי חובתו בפסח שלא היה נאכל כי אם עד חצות.

צפון

פסקה א

ואם שכח ולא אכל אפיקומן עד שנטל ידיו לברך או שאמר הב לן ונבריך או אפילו ברך כבר ונזכר קודם שברך בפ"ה כתב אבי העזרי והרא"ש שיטול ידיו ויברך המוצי' ויאכלנה. ואם לא נזכר עד שברך בפ"ה לא יאכלנה פעם אחרת מפני שהיה צריך לברך עוד ברכת המזון ולברך בפ"ה. ונמצא מוסיף על ד' כוסות. ועוד דקיימא לן בין ג' לרביעי לא ישתה. ועוד כדאי הם מצות שלנו לסמוך עליהם כי כלם שמורות משעת לישה ומצה אחרונה שאכל תעלה לו במקום מצת אפיקומן. והר"ר פרץ כתב אע"ג דאמר הב לן ונבריך יכול לאכול בלא ברכ' אע"ג דבעלמ' חשיב סילוק שאני הכא כיון דאפיקומן מצוה דרמי רחמנ' עליה איכא למית' את כ' דרחמנ' סמכינן. ולאחר ששותה כוס של ברכת המזון. מוזגין כוס רביעי' וגו' עליו את ההלל. ואומ' במדרש תלים הקוראים צריכים שיהיו שלש כדי שיאמר אחד לניו הודו. וכתב הראש ואם אי אפשר בשלשה גדולי' יספיקו לו אשתו ובנו הקטן.

ברך

ברכת המזון

פסקה ב

ואחר שאכל האפיקומן מוזגין לו כוס שלישי ומברך עליו ברכת המזון ושותה בהסבה הוא וכל המסובין עמו. בין הכוסות הללו אם רצה לשתות שותה. בין ג' לרביעי לא ישתה ואמר בירושלמי למה בשביל שלא ישתכר וישכח מלגמור את ההלל. ומקשה והא כבר משוכר הוא. ומתרץ יין שבתוך המזון אינו משכר יין שלאחר המזון משכר. וכתב בה"ג והרי"ף והרמב"ם שאסור לשתות אחר מצת אפיקומן חוץ משתי כוסות אחד של ברכה ואחד של הלל. וכן עמא דבר כדי שלא יקבע עצמו על היין ויהיה כאוכל פסח בשתי חבורות וגם כדי שלא יראה כמוסיף על הכוסות. והרי תפס שיטת הירושלמי כיון שחייב לעסוק כל הלילה בהגדת יציאת מצרים ולספר בנסים שעשה הקדוש ברוך הוא לאבותינו עד שלא תחטפנו שנה. יש לחוש אם ישתה יותר ישתכר. והכי איתא בתוספתא שחייב אדם לעסוק בהלכות הפסח וביציאת מצרים כל הלילה. במעשה הזקנים שהיו מסובין בבני ברק.

שפוך חמתך

פסקה א

אבל כוס חמישי התירו שיש לו סמך מן הפסוק כנגד והבאתי אתכם ואם רצה לשתות מים ישתה.

פסקה ב

שפוך חמתך על הגוים. מפני שארבע כוסות אלו הן כנגד ארבע כוסות של פורענות שעתיד הקדוש ברוך הוא להשקות את אומות העולם ואנו אומרים על כוס רביעי לפני הקדוש ברוך הוא בזה הכוס אנו משלימים המצוה מעתה עשה מה שהבטחתנו לשפוך אותם ארבעה כוסות של פורענות על הגוים.

הלל

מסיימים את ההלל

פסקה ב

על אמתך בלא וי"ו בתחלה.
ולא יהלכו בלא נון באחרונה.
יהגו בלא וי"ו בתחלה.

כל אשר בוטח בהם בלא וי"ו בתחלה.
נתן לבני אדם בלא ה"א.

פסקה ג
מן דמעה בנו"ן ארוכה.

פסקה ד
נגדה נא הד' ברפי.
בתוככי הכ' ראשונה צי"רי. והשני בחיר"ק.

פסקה י
ולאחר שגמר את ההלל אומר יהללוך שהיא ברכת השיר וחותם מלך מהולל בתושבחות ומברך בורא פרי הגפן. ושותה בהסבה הוא וכל המסובין. ואם רצה להוסיף כוס חמישי אומ' עליו הלל הגדול שהוא הודו לה' כי טוב הודו לאלקי האלקים ויש בו כו' חסדי' כנגד כ"ו דורות שלא נתן תורה לישראל מן אותם ברחמיו וברוב חסדיו ואומר נשמת כל חי וחותם בישתבח וחותם עליו כן כתב הרי"ץ גיאת. והר"ר חיים כהן לא היה חותם בסוף ההלל בברכת כי די בחתימה של ישתבח ולמה יחתום שני פעמים בענין אחר וכן כתוב בסדר רבי' סעדיה ז"ל.

כוס רביעית

פסקה א
ולענין ברכת על הגפן ועל פרי הגפן יש מן הגאוני' אומרים שצריך לברך על כל כוס וכוס מארבעתן על הגפן ועל פרי הגפן. ורבינו האי כתב לא חזי לנא מאי דמברך על הגפן אלא בתר כלהו כשי כיון דחדא מצוה נינהו וליכא נמלך בברכה לבסוף שני. והריא"ף כתב דבתר תרי כשי קמאי. ובתר תרי כשי בתראי מבר' על הגפן ועל פרי הגפן. ובעל ההשלמה כתב מסתברא שהרי"ף סבירא ליה דיין שלפני המזון אינו פוטר יין שבתו' המזון משום שזה לשתות וזה לשרות. וכשם שיין שבתו' המזון אינו פוטר יין שלאחר המזון משום שזה לשרות מה לשתות. ואני לא כן קבלתי אלא יין שבתוך המזון שהוא לשרות אינו פוטר יין שלאחר המזון שהוא לשתו' ועדיף לשתות מלשרות. אבל יין שלפני המזון שהוא לשתות פוטר יין שבתוך המזון שהוא לשרות דהא עדיף לשתות מלשרות. הלכך אין מברכי' על הגפן ועל פרי הגפן אלא בסוף כלם. וכן עמא דבר.

נרצה

ויהי בחצי הלילה

פסקה ג

אז רוב נסים הפלאת בלילה. כמו שהולך ומספר הנסים שארעו בליל פסח. גר צדק אברהם. נצחתו. נתת לו נצחון וגבור' על המלוכה כנחלק לו לילה. שנאמר ויחלק עליהם לילה הוא ועבדיו ויכם. דנת מלך גרר. אבימלך. בחלום הלילה. שנ' ויבא ה' אל אבימלך בחלום הלילה. הפחדת ארמי לבן הארמי. וישראל ישר לאל ויוכל בו לילה כשנאבק עם המלאך. שנאמר ויזר אל מלאך ויוכל. וכתיב כי מרית עם אלקים. זרע בכורי פתרוס. מצרים. טיסת נגיד חרושת. עפיפת כמו ינווש עלי אוכל שמהר בתשע מאות רכב ברזל. נגיד חרושת סיסרא שהיה מחרושת הגוים. סלית ככבי אור לילה הככבים ממשילות' נלחמו עם סיסרא. יעץ מחרף סנחריב אחר שלח עבדיו לחרף ה'. לנופף אווי ינופף ידו הר בת ציון. אווי על שם כי בחר ה' בציון אוה. הובשת פנריו שנאמ' והנה כלם פגרי מתים. כרע בל. עז שנאמר כרע בל קודם נבו. מצבו צלם שהקי' נבוכדנצר בבקע' דורא. לאיש חמודות. דניאל. נגלה רז. החלום שחלם נבוכדנצר. משתכר בכלי קדש. בלשצר שצו' והוציאו כלי בית המקדש ונשתמש בהם. נהרג בו בלילה. שנאמר בית בלליא קטיל בלטשצר. נושע מבור אריות דניאל. פותר בעתותי לילה הפותר החלומות. שנראי' בעתתי לילה. י"מ בעתותי מלשון בעתה. כלומר חלומות המבהילים מפחידים האדם בלילה. שנאה נטר אגני. המן. בנדד שנת לילה. שנ' בלילה ההוא נדדה שנת המלך. פורה תדרוך. כמו פורה דרכתי לבדי. כשומר מה מלילה. לאדום שנאמר משא דומה. אלי קורא משעיר שומר מה מלילה וכו'. ודע שכל הנסים שנעשו לישראל. הן בליל פסח. לילו של אברהם. לילו של אבימלך. לילו של פרעה. לילו של גדון. לילו של סיסרא. לילו של דניאל. לילו של סנחריב. לילו של משיח לעתיד לבא. ושם דבר אתא בקר לצדיקים וגם לילה לרשעים.

זבח פסח

פסקה ב

אומץ גבורותיך הפלאת בפסח. הולך ומפרש הנסים שארעו בפסח. בראש כל מועדות פסח הוא ראשון לכל המועדים. גלית לאזרחי. לאברהם. חצי ליל. שנאמר ויחלק עליהם לילה. דלתיו דפקת כחום היום. שנאמר וירא אליו ה' וכו' הוא יושב פתח האהל כחום היום. הסעיד נוצצים האכיל המלאכים שהם נוצצים כעין נחשת קלל. עוגות מצות. שנאמר לושי ועשי עגות. ופסח היה. ואל הבקר רץ אברהם כדפרשינן לעיל. זועמו

סדומיים. הקדוש ברוך הוא הכעיס הסדומיים ושרפם באש שנאמר וה' המטיר על סדום גפרית ואש. חולץ לוט מהם. לוט נוצל מהפכת סדום בזכות אברהם. וזה היה ליל שני של פסח. שנאמר ויבאו המלאכים סדומה בערב. טאטאת אדמת מוף ונוף ארץ מצרים שנ' וטאטת יה במטאטי השמד. קה ראש כל און מחצת. הקדוש ברוך הוא מחצת בליל שמורים כל בכור. כמו ראשית אונם. שנ' וה' הכה כל בכור. כבי"ר הקדוש ברוך הוא שנקר' כביר כח על ישראל. שנקראו בן בכור. שנאמר בני בכורי ישראל. פסחת שנ' ופסחתי עליכם לבלתי תת משחית. שנ' ולא יהיה בכך נגף למשחית וכו'. מסוגרת יריחו שהיתה סוגרת ומסוגרת. סוגרה נמסר' ביד ישראל. בעתותי פסח. סוגרה לשון מסירה. כמו היסגירוני בעלי קעילה. נשמדה מדין על ידי גדעון. בצליל שעורי עומר. בזכות העומר כמו שכתוב והנה בליל מצרים מתהפך וכו'. פול ולוד. שרי מלך אמור. עוד היום בנות לעמוד זהו סנחריב מלך אשור כדמוכח בפ' חלק. פס יד כתבה. על הכותל מנא מנא תקל ופרשין. כדי לקעקע צול. זה בבל. שנאמר האומר לצולה חורבי על בלשצר וכו'. צפה הצפית בלשצר צוה להביא כלי בית המקדש ונשתמש בהם הוא ושריו נשיו ופלגשיו. קהל כנסה הדסה אשת. צום לשלש. שנאמר כנוס כל היהודים וכו' וצומו עלי שלשת ימים לילה ויום. ראש מבית רשע המן. שתי אלה רגע. כמו שאמ' הנבי'. ותבואני לך שתי אלה כו'. שכול ואלמון ביום אחד. לעוצית. בת אדו' יושבת בארץ עוץ. בפסח כדאמרי' בניסן נגאלו ובניסן עתידים ליגאל.